

אתמולים - עיתון 'במשפחה' – מ. טוקר

תמיד יש פעם ראשונה, נכון? נכון זה מה שקרה לי כשנכנסתי לביתה של הרבנית מן ההר זו הייתה הפעם הראשונה שבה מצאתי את המרואיינת שלי יושבת וסורגת. סיפרתי לה שגם אני סרגתי, כשהייתי צעירה, אבל היא לא התרשמה אלא המשיכה לסרוג במרץ סוודר בצבע תכול ירקרק נעים לאחד הנינים, כנראה.

היינו חושבים שבאנו לבקר אישה שלוה, רגועה, שחיה עברו בין המכולת למטבח, ופה ושם אתנחתאות בבית החלמה. איה, הרבנית מן ההר – זו הסבתא הסורגת, עברה חיים ממש סוערים. היא, בעצם, כבר רשומה בהיסטוריה של מדינת ישראל.

גילגוליה של משפחה

"נולדתי בעיר העתיקה", היא אומרת, "בבתי מחסה". אומר לכם משהו? טוב, חכו להמשך. "הייתי ילדה, כאשר פרצה מלחמת העולם הראשונה". הטורקים שלטו אז בארץ, והם היו בצד של הרעים... "לנו היה פספורט אנגלי", אומרת הרבנית מתילדה. "ולכן גירשו אותנו הטורקים למצרים".

למה למצרים? ככה. "במצרים הייתה, בשל מדיניות הטורקים, מושבה די גדולה של מגורשים מארץ ישראל, כולם בעלי נתינות זרה. היו בהם אישי ציבור נודעים. במצרים שהינו לכל אורך שנות המלחמה, ואחר כך חזרנו לארץ ישראל, לעיר העתיקה".

לא הרבה זוכרת מתילדה מהחיים במצרים. "אני זוכרת שהכניסו אותנו לדירות גדולות אבל צפופות, כלומר בכל דירה שוכנו שתי משפחות ביחד אבל ברור לגמרי שמצבנו במצרים היה טוב יותר ממצבם של היהודים שנשארו בארץ ישראל בזמן המלחמה. הם, הרן סבלו מאוד מרעב, ממחלות..".

כשהגיעו המגורשים למצרים הם לא ידעו כמה זמן נגזר עליהם לשהות שם, והם בנו גם שם חיים יהודיים. "הקימו שם ישיבות ובתי כנסת, והיו שם גם חסידים. הכל היה כמו פה. אחי למד שם בישיבה".

"הייתי בסן הכל בת חמש כשחזרנו לארץ. ואז עזבנו את העיר העתיקה. היו שם פרעות, ואבי אמר שהוא חושש". אז עקרה המשפחה לבית ישראל, שכונה חדשה שהוקמה בעיר שמחוץ לחומות. אימה של מתילדה לא עבדה מחוץ לבית. כמעט מיותר לציין... "היא טיפלה בנו ובבית", אומרת הבת. "היינו שמונה ילדים".

שמונה ילדים... זו נחשבה משפחה גדולה, לא? "כן. אז משפחה בסדר גודל כזה הייתה מיוחדת. היום יש משפחות גדולות יותר".

ממה התפרנסה המשפחה הברוכה הזאת?

"אבי קיבל תמיכה כבן ישיבה, והוא גם שלח, פה ושם, יד במסחר היו לי שתי אחיות גדולות שעבדו ועזרו לפרנסת המשפחה".

במה עבדו האחיות?

"בכל עבודה מזדמנת. במצרים, למשל, גידלו הרבה בצל והאחיות שלי היו ממיינות את הבצל... פרט לזה הן גם עבדו כתופרות בבתי מלאכה, שם תפרו מדים לצבא הבריטי". הן חזרו ארצה, אבל "פה לא הייתה להן פרנסה". האב, מתברר היה סוחר בתה. "הוא היה שולח ארגזי תה וגם למד בישיבה. איכשהו קצת מפה וקצת משם, התקיימו".

המורה מתילדה

ימי ילדותה של מתילדה לבית אגסי לא עברו עליה בבתי הספר המוכרים שלנו. מי בכלל שמע אז על "בית יעקב"? "למדתי בבית הספר 'שפיצר' היו שם גן ילדים, בית ספר יסודי וגם תיכון. כשסיימנו את הלימודים חיפשנו עבודה. מקצוע? לא היה. קצת תפרנה קצת סרגנו..

בתחילה לא עבדתי מחוץ לבית, אבל בהמשך התחלתי לעבוד בבית היתומות וינגרטן. במה? בהוראה! לימדתי את הילדות לכתוב ולקרוא וגם להתפלל הילדות היו יתומות והן לא ידעו דבר"

בת כמה היית כשהפכת להיות מורה?

מתילדה אינה נוקבת בגיל המדויק. "לפני שהגעתי לוינגרטן עבדתי קצת בגן ילדים ואחר כך התקבלתי לעבודה בבית הספר פריזנט בעיר העתיקה. מאוחר יותר הגעתי לבית היתומות. המנהל הכיר אותנו ידע מי אני והוא שקרא לי לבוא לעבוד במוסד שלו.

שם עבדתי שנים אחדות. הילדות אהבו אותי מאוד הן היו פתוחות איתי כי הייתה להן הרגשה שאיתי הן יכולות לדבר לספר לי מה עובר עליהן. הייתה לי אוזן בשבילן". ולב, שלא נשכח.

איך היו התנאים בבית היתומות אז?

"לא היה קל. אפילו האוכל לא היה מספיק. בגדים לילדות הגיעו מחו"ל. אנחנו תפרנו את הבגדים שלנו בעצמנו, כמובן".

בית היתומות וינגרטן לא שכן בעיר העתיקה. "הוא היה במקום שבו נמצא עכשיו מרכז כלל. זה היה בית גדול. הרבה יתומות מסכנות היו אז בארץ.... מאוחר יותר מכרו מנהלי המוסד את אותו בניין ובנו את המבנה בקריית משה, והוא משרת את המוסד עד היום. בבניין החדש הזה אני כבר לא עבדתי", כשהייתה מתילדה בת עשרים ושלוש היא התחתנה. "גיסתי, אשתו של אחי, הציעה לי את בן דודה".

אל ראש ההר – העפילו

הבחור שתדעו, היה שלמה ברגמן, בן למשפחה ירושלמית מפורסמת. הוא עצמו ידוע יותר בשם שאימץ לעצמו תרגום של שם המקור: מן ההר.

החתונה הייתה חתונה ירושלמית בנוסח הימים ההם. הירושלמים דאז לא שקעו בחובות כדי להאכיל ביוקרה מאות מוזמנים. "את הסעודה בישלו בבית", מספרת מתילדה. "הביאו טבחיית ובישלו איתה יחד.

הוריי גרו אז בבית ישראל החדשה. החופה וקבלת הפנים נערכו אמנם במלון ורשבסקי, אבל הסעודה נערכה בבית. בחדר אחד אצל השכנים היו הנשים, בחדר בבית הוריי - הגברים. החדרים היו גדולים. לא כמו היום".

במה כיבדו את האורחים?

"הכינו כיבוד בבית. איינגעמאכטס", איינגעמאכטס הוא ריבה שנרקחה בבית והייתה, כך מעידה מתילדה, טעימה מאוד "הגישו כוס מים עם איינגעמאכטס. אמי הייתה בשלנית טובה מאוד והיא הכינה את הכיבוד הזה". הסעודה הייתה סעודה די רגילה: מרק, עוף.. "הייתה סעודה טובה", לא רימו את האנשים"... סעודה ביתית כזאת... מתילדה זוכרת דווקא חתונה גדולה. "החצר הייתה מלאה אנשים, והיה שם אפילו פויקער", היינו מתופף.

היכן גריתם אחרי החתונה?

"לקחנו חדר בבית ישראל. כולם רוצים לגור בתחילה קרוב לאימא, לא? אמה של מתילדה הייתה ממשפחת ביילסקי. "אמי הגיעה לארץ כשהייתה כבת חמש עשרה, עם דודתה". זו הייתה דודה מבוגרת. המשפחה כולה היגרה מהעיירה מצ'ט שבאוקראינה, לארה"ב.

"אימא הייתה אישה חכמה מאוד היא רצתה להגיע אך ורק לארץ ישראל לא לאמריקה, והיא השיגה את מבוקשה. אחרי החתונה אכלנו בשבת אצל ההורים". אבל לא לאורך זמן. די מהר קם הזוג הצעיר ועבר לגור ב'יסוד המעלה'. שם חיכתה לבעלה של מתילדה עבודה כמורה. אבל ב'יסוד המעלה' היו גם "ערכים" מוספים: קדחת, למשל, שבה חלה הבעל הצעיר "ובכלל", 'יסוד המעלה' לא הייתה מושבה דתית. אנחנו עברנו משם ל'שדה יעקב', מושב דתי. שם נולדה בתי הבכורה נעמי".

בעלה של מתילדה עבד בשדה יעקב כמורה, ואחר כך גם התמנה לרב המקום.

איב חייתם אז?

"לא היה אז צורך בכסף רב כדי לחיות", אומרת מתילדה. "גרנו שם בצריף שבו היו שני חדרים ומטבח. המקלחת והשירותים היו בחוץ, כמובן. האם והבת, נעמי, המלווה את השיחה, מחליפות מבט מחויך נעמי מיטיבה לזכור את הצריף זה לא היה בית עץ כפרי כמו שמצייר לי דמיוני הפרוע. "אנחנו לא היינו חלוצים. באנו לגור וזה היה קשה. היו שם, בצריף עכברים... מקלחות ושירותים בחוץ, כמו לנו, היו לכולם. ככה חיו אז. גם מי שהיה בבעלותו בית פרטי לא חשב שאפשר לבנות את השירותים בתוך הבית"...

"כעבור שנים", אומרת הבת, נעמי, "עבדתי בתפרח כמורה. גם שם קיבלנו שני חדרים ומטבח, והשירותים - בחוץ. עד שבנו לנו שירותים בבית".

בתנאים הלא קלים האלו עדיין עברה על ילדי מן ההר ילדות נפלאה. כך זוכרת נעמי את אותה תקופה. "מתיישי שדה יעקב לא רצו שנעזוב... זה היה מקום פורח, מוקף שדות. היה שם חורש שבו יכולנו להיבלע ולהירגע, והמון פרחים".

אבל לא הייתה ברירה. "הבנות הגיעו לגיל בית ספר", אומרת הרבנית מן ההר "ובשדה יעקב אי אפשר היה לתת להן את החינוך שרצינו".

המשפחה נפרדה מהפרק היפה הזה בחייה. "היו לנו אז שלושה ילדים, שלוש בנות, ליתר דיוק. הסיבה העיקרית הייתה חינוך הילדות, אבל פרט לזה נפטר אז אביו של בעלי, ואמו נשארה לבדה. הגיע הזמן לחזור".

חוזרים לעיר העתיקה

הם חזרו למקום שממנו עקרה המשפחה: לעיר העתיקה. זה היה המקום שממנו צמחה משפחת ברגמן הירושלמית. אבי המשפחה, הרב אליעזר ברגמן הגיע ארצה בשנת 1835 מגרמניה והיה אחד ממייסדי "כולל הוד" בעיר העתיקה. המשפחה התגוררה בעיר העתיקה וממש נאחזה במקום, אף על פי שלא קל היה להתקיים שם. הסבא היה מוהל מפורסם שמעולם לא יצא מגבולות העיר העתיקה.

אבל המסורת המשפחתית הזאת נשברה במלחמת תש"ח. באותה תקופה, כשנכנע הרובע היהודי, העמידו החיילים הירדניים את התושבים בשורה, וכך הם החליטו מי מהם חיל ומי אזרח. הרב מן ההר, בעלה של מתילדה, לא היה חייל אבל הירדנים חיילו אותו ו"חייל" הוא נלקח לשבי הירדני. זה קרה, כמובן, מאוחר יותר. לבתי מחסה שאליו באו לגור מתילדה, בעלה והבנות הם הגיעו גם בגלל המסורת המשפחתית, אבל לא רק.

"לא היו דירות", היא אומרת. מוכר לכם מאיזה שהוא מקום? "בינתיים, נכנסנו לבתי מחסה שם התפנה חדר בחצר שבו גרה חמותי. ואז נשלחו הבנות ללמוד בבית יעקב".

ומאז נקשר שם המשפחה בקורות העיר העתיקה, עד נפילתה בידי הירדנים. "בעלי נולד גם הוא בעיר העתיקה. אביו הוא חמי, הרב חיים יהודה ברגמן, יצא בגלל קשיי פרנסה לגרמניה. זה היה לפני מלחמת העולם הראשונה. בגרמניה הוא גויס לצבא הגרמני.

"מסיבה זו נאסרה, לאחר המלחמה, על חמי החזרה לארץ ישראל, שעברה אז לשלטון המנדט הבריטי. חמי הרי שירת בצבא האויב... לאחר פרידה של שבע שנים הצטרפה אליו המשפחה כשהיה שלמה, בעלי, בן שבע, הוא הגיע עם אמו ואחיו לנירנברג. בהמשך הוא למד כעשר שנים בישיבות ליטא המפורסמות. רק בשנת תרצ"ו הוא חזר לארץ ישראל, ואז התחתנו". לעיר העתיקה חזרה המשפחה הצעירה בסוף שנת תש"ה.

בזמן מלחמת תש"ח חיייתם ברובע היהודי, נכון?

שאלה מיותרת, את קורות אותם ימי אימים העלתה על הכתב הבת פועה שטיינר לבית מן ההר שתיארה בספרה 'מתוך ההפיכה' מה עבר על המשפחה באותה תקופה קשה. מתילדה אינה ששה היום לחזור לאותם ימים. הרב שלמה מן ההר, בעלה, התמנה לחבר בוועדה האזרחית, שהייתה מסונפת ל"הגנה" וטיפלה בכל ענייני התושבים באזור הלחימה.

לא ניכנס כאן, ברשותכם, למה שהתרחש בעיר העתיקה. זהו נושא כאוב. הסוף ידוע. הרובע נפל בשנת תש"ח, ואבי המשפחה, הרב מן ההר נלקח עם לוחמי העיר העתיקה ותושביה (הגברים) לשבי הירדני, שם היה ממנהיגי השבויים. הוא היה חבר הנהלת המחנה ורבים של השבויים.

כעבור כתשעה חודשים, בכ"ב בשבט ה'תש"ט שוחררו השבויים. מאז בכל שנה ערכה המשפחה סעודת מצווה והודיה בתאריך זה. "זו הייתה תקופה קשה מאוד", נזכרות האם וגם הבת. "יצאנו מהעיר העתיקה בלי שום דבר התגעגענו לאבא, דאגנו לו וגם נדרשנו להתפרנס איכשהו". הרגע של חזרת האב מן השבי היה "מרגש מאוד".

התקופה הסוערת של המלחמה על הרובע היהודי זכורה היטב לרבנית מן ההר כמו גם לבת, נעמי. "בתקופה הזאת לא הלכנו לבית הספר", מספרת הבת. בית הספר "בית יעקב" היה בעיר החדשה, ברחוב דוד ילין הזכור כל כך לטוב. לבנות הניתוק הזה לא היה קל, והן ביקשו וחזרו וביקשו, "נדנדו", אומרת מתילדה, שישלחו אותן ללמוד בבית הספר לבנות שפעל ברובע. בסוף היא נכנעה. "זה החזיק יומיים, לא יותר. הבנות ראו שזה לא בשבילן".

כשהרובע נפל, והגברים, בהם הרב מן ההר הלכו לשבי, עברו יהודי הרובע, אותם ששרדו את הימים

הקשים שעברו על תושביה לעיר החדשה. רבים מהם הגיעו לקטמון הישנה. גם משפחת מן ההר נשלחה לשם. "קיבלנו שם שני חדרים בתוך בית ערבי שננטש. בקטמון היה לנו די טוב, לפחות בהתחלה".

הבתים שאליהם הוכנסו פליטי הרובע היו בתים יפים. בתים שאותם בנו ובהם גרו ערבים בעלי רכוש. "אבל אותנו צופפו מאוד, לבית אחד הוכנסו כמה משפחות. אנחנו קיבלנו שני חדרים ומטבח - וזו כבר הייתה עלייה ברמת החיים לעומת התנאים בעיר העתיקה וגם ביסוד המעלה ובשדה יעקב".

הקטמוניות

בינתיים נמשכה מלחמת תש"ח, ולבנות היה קשה מאוד להגיע ללימודים במרכז, ברחוב דוד ילין. זו הייתה שעת הכושר של בית יעקב בקטמון. ומי עמד מאחורי הקמת בית הספר הזה אם לא מתילדה, הרבנית מן ההר?

"הלכתי לרב הלל ליברמן", היא מספרת. "כל הדרך פגזים, פגזים, פגזים". הדרך הייתה כרוכה בסכנת חיים של ממש: אבל אם הבנות לא נרתעה. היא עשתה את הדרך מקטמון עד למרכז. המפקח ידע שיש לי ילדות בבית יעקב", היא מסבירה, "והוא שאמר לי ללכת לדבר עם הרב ליברמן ז"ל".

"הלכתי עם קרובת משפחתי, חיה לעיר. הגענו אל הרב ליברמן ואמרנו לו: הרב ליברמן יש כאן תלמידות שלכם! הן אינן יכולות ללכת כשמפגיזים כך את העיר וגם צולפים עד המרכז. אז תפתח

סניף בקטמון!" וזה השתלם. קיבלנו בניין יפה, ושם הוקם סניף בית יעקב בקטמון. יצאו מבית הספר הזה ילדות טובות".

ועוד איזה. היטב זכורות לי "הקטמוניות" שלמדו איתי בסמינר בגבעת שהין. בנות אחת אחת. "היו לנו מורות - חלום", אומרת נעמי וגעגוע נמסך בקולה. "מורות כמו הניה אלתר-שיף למשל". בכיתה אחת בבית הספר הזה היו שתיים עשרה תלמידות. בהמשך הוא התפתח וצמח עד שהזמנים השתנו.

בינתיים גדלה משפחת מן ההר ונוספו עוד שלושה ילדים. ארבע הבנות, האח שנולד ממש לפני המלחמה והיה בן חצי שנה כשהוריו יצאו מהרובע ועוד אחות. את הבן שלחו ההורים ללמוד בת"ת "עץ חיים" ובישיבת כפר חסידים. בן זה עומד היום בראש ישיבת "תורת ירושלים".

"השכנים שלנו לא התאימו לנו", אומרת מתילדה, "ולכן, כשהייתה לנו הזדמנות, קנינו דירה בבית וגן". לא שהם התנתקו ברוחם מהעיר העתיקה. הם התגעגעו במיוחד האב, הרב שלמה, אבל במשך תשע עשרה שנים יכול היה רק להביט מרחוק אל הרובע ולהתגעגע... במלחמת ששת הימים, כשירושלים העתיקה אוחדה עם החלק המערבי של העיר הוא היה מהראשונים שמיהרו להגיע אליה.

אבל המשפחה כבר הכתה שורשים בבית וגן ושם נשארה. זאת הדירה שבה חיה הרבנית עד עצם היום הזה, עד מאה ועשרים שנה לפחות. דירה בטעם של פעם. על הדלת יש, אפילו, מנעול יל, כזה מפעם, שאינו פועל, אבל הוא מתאים לדירה, לרצפה המרוצפת באריחים קטנים, לאווירה החמימה. כבר התקינו כמובן מנעול חדיש ויעיל. זו דירת שלושה חדרים שלבני המשפחה הייתה דירת החלומות שלהם. "סוף סוף דירה בת שלושה חדרים, מטבח, שירותים, אמבטיה, יש לך מושג מה זה?".

בדירה הזאת, החדשה-ישנה, התמנה האב, הרב מן ההר לרבה של שכונת בית וגן. זה היה בשנת תש"ך במשך ארבעים שנה מאז הוא היה רב ופוסק לבני השכונה, וגם רבו של בית הכנסת "המגדל". לעיר העתיקה שוב לא חזרה המשפחה לגור בעצם, דווקא כן. יש להם שלוש נציגות שם, שלוש בנות, בהן הבת פועה מן ההר שטיינר שהייתה ילדה כשנפל הרובע. לאחר מלחמת ששת הימים היא הגשימה חלום ילדות וחזרה לגור ברובע היהודי.

"אני חשה את זיכרונותי מתחברים לשורשים שלי" כתבה אז גב' שטיינר "כאן, ברובע היהודי אני חשה שרוחה של סבתא נושמת בי. אני דורכת ברגלי שלי על אדמת המקום, אך אני מרגישה כנציגה של דורות משפחתי מצד אבי ואמי שגרו ברובע וכן הורי שגרו ב'בתי מחסה' ונאלצו לעזוב. כשחזרנו להתגורר ברובע היהודי הרגשתי התרוממות רוח תמידית. לפחות שנתיים עברו עד שהתרגלתי שזה הבית וחיים בו יום יום.

"לחיי יום יום ברובע יש 'מחיר', הקודש מתערב בחול המקום רועש; משמש אתר תיירותי מובהק על כל המשתמע מזה. היתה תקופה שחשתי שהמחיר כבד מדי וכמעט נשברתי... אבל אז אמר בני: 'את הרובע לא עוזבים'"... אם זה אפשרי, כמובן.

שתי בנותיה הנוספות של מתילדה מן ההר חזרו גם הן לגור בעיר העתיקה, ואחת מהן גרה דווקא ברובע המוסלמי, שבו מתקיימת מתחת לפני השטח התיישבות יהודית.

כשיצאתי מביתה של הרבנית מן ההר כבר היה חשוך בחוץ. סתיו. בחלונות הועלו אורות, וכשהגעתי לתחנת האוטובוס הייתה בי תחושה שמשוהו מהאור שדלק בבית הבית וגני הקטן שאותו עזבתי נשאר איתי.